

Periodice românești de la începutul secolului al XX-lea consacrate popularizării științei¹

asist. univ. S. M. Antonescu

Considerații generale

În deceniul 1899 / 1908 apar 1754 de titluri de periodice². Este de la sine înțeles că Bucureștiul ocupă o poziție privilegiată ca loc de apariție, aproape disproporționată față de restul teritoriului. Încet-încet Iașiul își

¹ În tot cuprinsul studiului referirile se fac doar la publicații apărute numai pe teritoriul (regatului) României, în care cel puțin textul principal era redactat în limba română, chiar dacă aveau și articole sau ediții redactate în alte limbi. În unele domenii, cum ar fi în special publicațiile științifice, observațiile noastre trebuie privite prin prisma constrângerilor pe care ni le-am asumat.

² În aprecierile cantitative am ținut cont de existența fizică a periodicului. În anii în care un periodic își schimbă titlul nu este înregistrat de două ori. De asemenea, când două periodice se substituie unul altuia (spre exemplu *Acțiunea conservatoare* apare în locul *Acțiunii*) nu am operat două înregistrări.

De asemenea, periodicele au fost citate cu titlul cu care apar în deceniul 1899/1900, nu cu titlul inițial sau cu titlurile posterioare anului 1900. Numai când acest lucru este relevant sunt menționate și celelalte titluri

Într-o împărțire tematică titlurile au fost repartizate astfel: publicații politice: 404; publicații ocazionale: 249; publicații cu caracter cultural (literatură și cultură în genere, reviste populare și enciclopedice etc.): 153 (dintre care 43 de reviste „populare”); publicații de umor, satiră etc.: 115; publicații de informații generale, publicații regionale (ziare): 110; publicații cu caracter economic: 107 (economic: 50, comerciale: 19; industriale: 23; cu caracter variat: 15); publicații ale unor interese specifice (grupuri profesionale/ sociale) : 82; publicații cu caracter exclusiv literar: 67; publicații ale altor naționalități (în limba română): 59; publicații medicale: 55; publicații administrative: 51; publicații dedicate țăranilor: 41; publicații cu caracter sportiv și de divertisment: 38; publicații scoase de elevi: 38; publicații de reclamă: 32; publicații cu caracter științific: 24 (la care se adaugă 7 de popularizare a științei); publicații de specialitate în științele umane și sociale: 27; publicații cu conținut religios: 24; publicații de artă, teatru, muzică etc.: 22; publicații pedagogice: 20; publicații militare: 20; publicații cu caracter agricol (specialitate): 20; publicații dedicate copiilor și elevilor: 11; publicații pentru femei: 7; publicații ale științelor oculte, masoni etc.: 7. Împărțirea aceasta a fost făcută preponderent din perspectiva subiectului care ne interesează. Pentru periodicele cu caracter complex, am făcut o singură opțiune.

pierde prestigiul de „a doua capitală“, devenind tot mai mult cel mai important oraș de provincie. În domenii cum este presa economică, spre exemplu, este depășit de Brăila și Galați, orașe dinamice și cărora poziția de porturi la Dunăre le creează o situație specială. Presa reflecta dinamismul unei societăți contradictorii. O societate care evolua tot mai rapid, dar și o societate în care existau profunde rămăneri în urmă, generatoare de mari contradicții. Cu o populație preponderent rurală, România nu avea ce perspective să ofere acestei părți a corpului național în condițiile în care reforma agrară fusese constant refuzată de conservatori, ceea ce se va vedea în mișcările sociale de la sate de la începutul anului 1899 (puse pe seama cluburilor sătești organizate de socialiști începând din noiembrie 1898 și care cunoscuseră un succes formidabil) și apoi în răscoalele de la începutul anului 1907. Industrializarea țării se face preponderent într-o singură direcție, cea legată de exploatarea resurselor petroliere și miniere. Dar problema concesiunii terenurilor petrolifere creează numeroase afaceri veroză care explodează în presă alături de cele care privesc concesiunea creării infrastructurii industriale (căi ferate, șosele, șantiere navale) cum e afacerea Hallier³ care determină sacrificarea guvernului conservator condus de G. Gr. Cantacuzino (mai 1900). Se știe dorința regelui Carol I de a avea doar două partide puternice care să se succedă la guvernare. Realitatea însă nu ține cont de părerea regelui. Cele două mari partide politice, conservator și național-liberal, sunt măcinate de fracțiuni și lupte interne pentru conducerea partidului⁴. În schimb cele două mișcări care vor domina marile mișcări ale secolului XX: stânga radicală și dreapta extremistă se dezvoltă viguros, la început în afara vieții politice oficiale, iar mai apoi chiar din interiorul parlamentului. Anul 1899 găsește pe băncile Parlamentului primii parlamentari socialiști (Morțun, I. Nădejde ș.a.) iar „trădarea generoșilor“ nu va produce așteptata integrare a mișcării socialiste în ordinea socială, ci va radicaliza și mai mult mișcarea „muncitorească“. Conservatorismul țărănesc al lui Nicolae Iorga va fi repede urmat de accente mult mai radicale care coagulează opiniile de dreapta ale spectrului politic (adunând aderenți și de la conservatori și de la liberali).

O societate care ne poate apărea, după cum o privim, fie ca extraordinar de modernă, bine ancorată în civilizație și care pare să fi

³ Hallier ceruse niște despăgubiri disproporționate pentru lucrările de amenajare și modernizare realizate în portul Constanța, despăgubiri acceptate de guvern.

⁴ La conservatori aceste lupte vor culmina cu sciziunea din 1907 și formarea partidului conservator-democrat a lui Take Ionescu, care s-a bucurat de mare simpatie, iar la liberali, prin intervenția regelui care, încredințându-i prin decret regal, la 22 decembrie 1908, lui Ionel Brătianu, reprezentant al aripii democratice, formarea guvernului, îi consolidează poziția în partid, astfel încât acesta preia șefia partidului, la 11 ianuarie 1909.

uitat că acest proces de modernizare abia dacă are cincizeci de ani, fie ca o societate a unei lumi subumane, bătute de analfabetism și de alcoolism, de pelagră, de paludism de tuberculoză și analfabetism.

Publicațiile politice și popularizarea științei

Prima problemă care se pune în fața acestei avalanșe de publicații care își afirmă apartenența politică în cele mai diverse moduri este cui aparțineau acestea de fapt? E greu de presupus că un partid, chiar de amploarea partidelor Conservator și Național Liberal, și-ar fi permis într-un orașel de provincie, să scoată simultan trei - patru ziare cu aceeași orientare. Și de ce ar fi făcut-o? De asemenea, durata de viață a unora dintre acestea (cele mai multe nesupraviețuind nici trei luni) nu sugerează că ar fi avut în spate un sprijin financiar constant. Uneori, după numele proprietarului sau al directorului fondator, se poate ghici cărei fracțiuni aparțineau, aceste nenumărate gazete care se intitulează monoton „organ conservator“ sau „național liberal“. Variațiile de subtitlu (de la denumiri neutre la treceri spectaculoase de la conservatori la liberali și invers) sugerează că periodicele navigau nesigur, urmând destinul producătorilor. Majoritatea își adaugă la subtitlu conținutul detaliat (economic, social, comercial, al intereselor regionale, literar și științific) rămânând ca apartenența politică să marcheze numai perspectiva asupra conținutului nu și conținutul însuși. Titluri specifice nu există, cu excepția celor care se intitulează „Conservatorul“ (6 titluri și 3 „Gazeta conservatoare“) și „Liberalul“ (6 titluri) urmat eventual de apartenența regională. Sunt preferați termenii sugestivi: *Dreptatea*, *Alarma*, *Adevărul*, *Credința*, *Binele public*, *Deșteptarea*, *Democrația* (sau *Democratul*) sau cei neutri: *Ecoul*, *Glasul*, *Vocea*, *Gazeta*. Astfel de periodice au de obicei cel puțin un redactor plătit, iar articolele sunt în general nesemnate sau semnate cu pseudonim. Alături de ziarele partidelor tradiționale, presa de stânga cunoaște o bună distribuție. Suntem departe de epoca în care revistele socialiste evitau să-și recunoască apartenența și se ocupau preponderent de cultură. Presa de stânga are însă o evoluție aparte: pe de o parte sunt ziarele de propagandă politică, uneori radicală⁵, care și sunt din acest

⁵ Pot fi recunoscute uneori prin aceea că sunt în general „contra“. În timpul evenimentelor din 1907 de exemplu majoritatea presei se declară, cu rețineri, pentru intervenția armatei, cu excepția presei radicale. Ibrăileanu, care nu poate fi bănuit că avea o orientare de dreapta, se teme că „bruma de civilizație“ câștigată de România este pe cale să fie măturată de violențele țărănești. În raportul final, realizat după potolirea evenimentelor și înaintat regelui, se vorbește de 900 de victime. Cifra de 11000 de țărani uciși este pusă în circulație în mediile socialiste, și pare cam mare în raport cu populația României.

motiv persecutate și au viață scurtă, pe de altă parte ziarele de orientare de stânga, din care exemplul cel mai celebru este *Adevărul*, care are o politică de stânga, dar care nu poate fi asimilat unui ziar de partid și care se întâlnește în opiniile sale cu majoritatea vocilor progresiste și, în al treilea rând, publicațiile culturale de orientare de stânga. Încă din 1893, Gherea, refuzându-i printr-o scrisoare lui Iorga un articol, remarcă o schimbare în calitatea publicului: „*Articolul dumitale e bun, dar e prea savant pentru volumele noastre. Să nu uiți cu ce public avem de-a face. După planul nostru, articolele trebuie să fie cât se poate de vulgarizatoare, câteodată vulgarizatoare până a părea naive. În privința aceasta, scopul nostru e cu totul altul decât al Arhivei științifice și literare din Iași, care vrea să dea articole savante și se adresează, prin urmare unui public care nu mai există în țară la noi*”⁶. Ceea ce este adevărat, publicul se separă intelectual din ce în ce mai mult, articolele de strictă specialitate nu pot atrage un public care să satisfacă tirajul ziarelor. Iorga va reține poate lecția, căci se va dovedi un foarte bun și activ popularizator. Mai puțin inspirat se dovedește Panait Mușoiu când scoate *Revista Ideii* (București, 1900-1916), copie palidă a *Contemporaniului*. Cui se adresează această revistă, în afara militanților socialiști? Nivelul ei nu e destul de ridicat pentru a face față revistelor de ținută culturală, majoritatea articolelor teoretice fiind adaptări sau prezentări ale ideilor altora (chiar și acești „alții” nu sunt personalități de primă mână). Pe de altă parte stilul serios, uscat și uneori greoi n-o face prea potrivită unei acțiuni de culturalizare. Ioan Nădejde se mișcă cu mai multă ușurință și cu vervă scriitoricească în cultură.

Ce conțineau, în genere, aceste jurnale „politice”? Mai întâi atacuri violente la adresa adversarilor. Cu puțin respect pentru urmașii tentați să admire fără rezerve opera înaintașilor, ceea ce noi socotim acum mari personalități sunt subiect de pamflete violente. Apoi, lauda fondatorilor, reproduceri de discursuri parlamentare (cu notarea satisfăcută sau malițioasă a întreruperilor), relatări de la festivități, acțiuni inițiate de aceste persoane, etc. Gazeta cuprindea un articol de fond, apoi informații diverse și reclame. Provincialii preiau din ziarele centrale informațiile și știrile de caracter general. Este cultivat reportajul mai ales cel senzational: marile afaceri veroase, procese celebre. Știrile externe ocupă o parte importantă a ziarului, cantitativ mai importantă ca cea acordată în ziarele de astăzi unor evenimente analoge. Ziarele mai importante publică suplimente literare, comerciale etc. Partea culturală este bine reprezentată. Apar frecvent poezii, mai rar proză, sunt consemnate

⁶ Adriana Iliescu, *Reviste literare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Minerva, 1972, p. 127.

evenimentele culturale locale sau naționale, nu numai cele importante, cum ar fi pregătirea și desfășurarea expoziției generale de la 1906, coordonate de dr. I. C. Istrati, dar și serbările școlare, cu discursurile de sfârșit de an. Popularizarea științei își face loc fie ca eveniment senzational, fie la genul „curiozități“. Rezultatele savanților români sunt consemnate cu interes, ca evenimente deosebite. După cum reiese din afirmațiile lui Longinescu⁷, acesta avea în *Voința Națională* (ziar liberal) cronici săptămânale, destinate tocmai popularizării științei; pe care în același an (1905) le și publicase în volum⁸. Nu putem încă aproxima cât de întins era spațiul acordat unor astfel de întreprinderi.

Publicațiile ocazionale

Invazia de publicații cu durată efemeră demonstrează accesul tot mai larg la tipărituri. Gazetele în număr unic devin aproape o specie, deosebindu-se de cele care apar în numere unice datorită unor cauze obiective, în ciuda dorinței exprimate a producătorilor, și care pot fi identificate prin aceea că își afirmă o periodicitate care rămâne doar în stadiul de intenție. Dacă dăm de o parte edițiile speciale, numerele ocazionale, festive, etc ale periodicelor cu apariție constantă, constatăm un salt spectaculos al numărului acestor publicații la trecerea dintre secole. Ele sunt 14 în 1899, 55 în 1900, 32 în 1901, 32 în 1902, 12 în 1903, 23 în 1904, 34 în 1905, 26 în 1906, 24 în 1907, 29 în 1909. Aceste cifre reprezintă de fapt numai publicațiile supuse înregistrării, care au supraviețuit măcar prin consemnări cărturărești până la noi. E de presupus că numărul acestora să fi fost mult mai mare. Ele au uneori două, cel mai des patru pagini, rareori mai mult, tipărite pe hârtie de ziar, cu articole nesemnate sau semnate cu pseudonime. Faptul că apăreau uneori aproape simultan cu evenimentele consemnate trădează ușurința (materială și tehnică) cu care cei interesați puteau ajunge la public. Unele sunt dedicate unor evenimente speciale (ridicarea unei statui, aniversări, comemorări, balul presei, opere de caritate), altele sunt expresia unor grupuri de interese sau de presiune (meseriași, muncitori, evrei, partide politice). Într-o categorie asemănătoare intră presa din preajma alegerilor, periodice care apar în câteva numere (uneori unul singur) cu scop propagandistic sau în scopul denigrării adversarilor politici și care sunt „parazitate“ de și mai efemere periodice umoristice care satirizează același eveniment.

⁷ G. G. Longinescu, *Expozițiunea generală română din 1906*, în *Natura. Revistă științifică de popularizare*, an I, nr. 3, decembrie 1905, p. 87-91 [în notă].

⁸ G. G. Longinescu, Doctor în științe, *Cronici științifice*, cu o introducere de Dr. C. I. Istrati, vol I, București, 1905. [Volumul doi nu a mai apărut].

Publicațiile administrative și oficiale

Prefecturile, primăriile, ministerele sunt în general producători constanți de documente. Ceea ce se observă este creșterea constantă în număr a acestor publicații, semn că țara se afla pe un curs ascendent de organizare. Pe măsură ce prefecturile sau primăriile câștigă în organizare, încep să-și producă propriile publicații. Majoritatea acestor publicații își vor continua apariția neîntreruptă până în 1916 și o vor relua în 1918.

Presa religioasă

Numai douăzeci și patru de publicații periodice de factură exclusiv religioasă apar în deceniul care ne interesează, dintre care șapte calendare. Cum era și de așteptat, aproape exclusiv aceste publicații sunt ortodoxe. Un singur periodic (*Buna Vestire* - 1908-1913) aparține unei denominațiuni postprotestante, iar catolicii publică la Bacău (după perioada care ne interesează, la Iași) un calendar, destinat special „romano-catolicilor din Moldova“ (1904-1916). De altfel literatura religioasă nu se adaptează întotdeauna specificului unor publicații periodice. Producția de cărți și broșuri cu conținut religios este semnificativă, și nu diminuează, ci crește, pe măsură ce numărul de știutori de carte crește, împreună cu o bogată literatură la granița dintre superstiție și religie. Numărul acestor publicații nu este semnificativ, dar raportul dintre știință și religie nu trebuie căutat numai în conținutul acestora, care, dacă este relativ conform cu felul în care este reflectat în presa de inspirație socialistă, era ostil nu atât științei, cât științei de inspirație materialistă și atee. Socialiștii „fără Dumnezeu“ sunt atacați și împreună cu ei „știința lor“. Dar mai există și o altă știință, cea pe care preoții, alături de învățători sunt chemați să o împrăștie. Cu excepția gazetelor socialiste, nimeni altcineva nu contestă rolul fundamental al preoților, mai ales la sate. Ei sunt chemați să facă lecturi cu voce tare, ca unii care pot citi, să predea lecții elementare de agricultură și igienă, să împrăștie superstițiile și să educe. „Biserica și școala“ nu e numai un titlu de revistă ci un adevărat program cultural, ale cărui urme se regăsesc în mai toate revistele destinate educării țăranilor.

Publicații medicale (medicină umană, medicină veterinară, farmacie)⁹

De departe medicina este la începutul secolului mult în avans față de celelalte științe nu numai prin ținuta științifică a publicațiilor (la care trebuie adăugate cele care apar direct în franceză), dar și prin personalitățile care compun corpul medical, prin calitatea și dimensiunile acestui corp în special. De altfel revistele de medicină au deja tradiții serioase la noi. *Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași* apare din 1887 (din 1900, are și o ediție în limba franceză). Revistele de medicină se organizează pe câteva nivele - de la cele de rigoare științifică maximă spre cele destinate cu precădere practicienilor (medici sau personal medical inferior) și în sfârșit cele destinate publicului larg.

⁹ 22 titluri de medicină umană pentru specialiști; 2 titluri care vizează interesele de grup profesional (sindicale am spune astăzi); 6 titluri de farmaceutică (dintre care unul de igienă alimentară *Sfaturi, revista pentru băuturi și alimente* (mart. 1903-ian. 1905) care are și un supliment de popularizare *Sfaturi practice* (mart. 1904-ian. 1905) 7 titluri de medicină veterinară și 19 titluri de popularizarea medicinei *Călăuza sanitară și igienică* (mart. 1899-oct. 1900); *Almanahul sanitar ilustrat* (1904); *Antialcoolul* (mai 1900-1908 - continuă); *Medicina populară, revistă săptămânală pentru popularizarea igienei și a științelor medicale* nov.1905-1908 continuă); *Profilaxia, revistă de igienă și medicină populară* (aug. 1905-1908 continuă); *Reforma alimentară, organ al Asociațiunii vegetariene din România* (sept. 1908 - continuă); *Comoara României, Organ de publicitate al Societății Hygieniștilor Hidropați din România, în scopul regenerării poporului român* (oct.-dec. 1905); *Igiena și medicina practică* (ian-iun. 1905); *Monitorul sanitar, revistă de răspândirea medicinei populare și igienei și organ pentru apărarea intereselor personalului sanitar inferior* (oct. 1903-mai 1905); *Sanitarul, pentru răspândirea sfaturilor igienice și medicale* (iul.-sept. 1904) *Monitorul sănătății, fostă Saprofite și parazite* (din 1889;1901-oct. 1906; mart. 1908); *Sănătatea, revistă bilunară ilustrată de medicină populară* (mart. 1901-1908 - continuă); *Sănătatea femeilor, revistă de igienă și medicină populară, pentru femei* (sept. 1902-iul. 1903; oct. 1907-apr. 1908); *Tămăduirea.Prin firea însăși, după Louis Kuhne, Lipsca, fără doctorii și fără operații.* (iul. 1908-1909); *Termocauterul. (Libertatea opiniunilor medicale), organ de medicină aplicată pentru îmbunătățirea rasei umane* din mart. 1902; *Termocauterul. organ mensual al ligei pentru îmbunătățirea vieții umane* (ian.-mart. 1902); *Tribuna sănătății, revistă de medicină populară, din apr. 1904* *Tribuna sanitară, din mai 1904, Sănătatea ilustrată, revistă de medicină populară* (oct. 1903-sept. 1905); *Vestirea comorilor. Legea naturei și minunile sale* (din 1898, 1899-1902; 1911); *Veterinarul. Foaie populară de răspunderea povețelor asupra creșterii, îngrijirii și vindecării boalelor animalelor* (sept. 1906-1908 continuă); *Viața fericită. Revista lunară pentru Minte și Inimă. Revista lunară pentru Instrucțiune, Educațiune, Recreațiune, supliment la Sănătatea, revistă bilunară ilustrată de medicină populară* (mart. 1906-1908 continuă); *Gazeta veterinară, revistă bilunară pentru răspândirea cunoștințelor practice de medicină veterinară* (nov. 1906-aug. 1907)

Popularizarea medicinei nu se oprește aici. Aproape că nu e gazetă care să nu cuprindă rețete, sfaturi medicale, reguli de igienă. Ceea ce este semnificativ este că, din nefericire, problemele prezentate nu se modifică de la un an la altul, nici măcar de la un deceniu la altul, semn că suferințele incriminate nu dispar. În discursul de recepție la Academia Română (10/23 martie 1906), Gheorghe Marinescu consacră o mare parte a discursului său („Progresele și tendințele medicinei moderne”¹⁰) asupra necesității combaterii „bolilor sociale”: tuberculoza, pelagra, sifilisul, alcoolismul. Incriminând „abuzul neomenesc” la care e supus populația rurală, Marinescu atrage atenția că „țăranul sănătos este cea mai mare bogăție a acestei țări”. Nu măsurile de îngrijire ar trebui să domine, ci de prevenire. Cerințele minimale se leagă de proprietatea asupra pământului „spre a-l munci și a produce [țăranul român] necesarul spre a se hrăni, a se îmbrăca, a se adăposti și a-și asigura existența”. De la stat se cer eforturi spre a realiza surse de ape potabile, să construiască drumuri practicabile peste tot, să verifice salubritatea locuințelor. Pelagra și mortalitatea infantilă sunt considerate cele mai urgente, iar datele pe care le oferă G. Marinescu sunt cu adevărat îngrijorătoare. Nici ceea ce citim prin reviste nu arată altfel. Pentru că una sunt revistele care se adresează unui public cu o minimă cultură și altceva găsim în cele care se adresează direct țăranilor, când e vorba de măsuri practice. Surprinde mai întâi amănunțimea sfaturilor privind identificarea bolii, semn că nu întotdeauna se putea apela la doctor, deși se face o largă propagandă pentru a ține cont de sfaturile acestuia. Apoi rețetele sunt descrise în amănunt, pentru a putea fi preparate în casă, chiar în cea mai umilă. Gramajul chininei este transformat într-un „vârf de cuțit” și, pentru cine nu are la îndemână nici măcar un cuțit, în „cât iei cu degetele strânse ca pentru cruce”. Este de înțeles de ce majoritatea medicilor publică intens, sub orice formă (cărți, broșuri, articole), de ce cei mai învățați sunt îndemnați tot timpul să „predice” igiena. Victor Babeș, Iacob Felix, Al. Obregea, G. Marinescu, I. Cantacuzino, Mina Minovici. Nu am citat dintr-un dicționar medical ci am prezentat selectiv comitetul inițial de redacție al revistei *Antialcolul* (București, mai 1900-1916) cărora li se adaugă încă patru nume de medici de mare ținută intelectuală. Ce conțineau în genere astfel de reviste, sau altele („populare”, „enciclopedice”, „pentru țărani” etc.) care rezervau un spațiu larg popularizării medicinei și igienei? În primul rând o iconografie bogată, apoi articole de popularizare propriu-zisă, în care erau descrise

¹⁰ G. Marinescu, *Progresele și tendințele medicinei moderne*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*, editie îngrijita, prefață și note de Octav Păun, volumul II, București, Editura Albatros, 1997, p. 40-83.

simptomele bolilor, cauzele acestora (cu insistență asupra cauzelor care puteau fi evitate prin măsuri profilactice). Se dădeau atât denumirea populară, cât și cea științifică. Cele mai numeroase erau articolele cu scop practic, care explicau foarte clar ce să faci și cum în fiecare moment. Nimic nu era neglijat, de la păstrarea și gătitul alimentelor, până la măsurile radicale de eliminare a bacilului tuberculozei într-o casă cu persoane bolnave. Articolele dedicate mamelor, privind îngrijirea copiilor erau foarte numeroase, de la cele de tot elementare, până la cele care vizau mai degrabă igiena morală și educația. Mai urmau articole sub formă literară (scurte povestiri, dialoguri etc.) cu tentă moralizatoare (nenorocirile produse de băutura) sau vizând tot cunoașterea unor noțiuni și în fine, bucăți literare „clasice” sau din autori minori.

Publicații de informații generale, publicații regionale

Prima și cea mai importantă observație în privința acestor categorii de publicații este legată de dezvoltarea publicațiilor regionale. Nu numai orașele dar chiar și comunele mai înstărite își au, măcar pe scurte perioade, propria gazetă. A doua observație se leagă de consolidarea „trusturilor de presă”: averse de cititori, ziarele mari scot suplimente peste suplimente în așa fel încât fiecare cititor să fie vizat, nici un subiect de interes să nu scape. Mijloacele de atragere a cititorului devin agresive: concursuri care răsplătesc abonații, poșta redacției care ține permanent legătura cu cititorii, plierea pe gustul public. Exemplul *Universului*¹¹ este cel mai evident, dar nu este singurul ziar cu pretenții totalitare. *Minerva* și *Adevărul* au același tip de comportament. Folosesc o adevărată armată redacțională, angajează nume de prestigiu, caută satisfacerea cât mai largă a publicului, urmărind să-i ofere tot ce l-ar putea interesa (la *Adevărul* orientarea politică induce anumite restricții) și crearea obișnuinței. Sunt „serioase” în sensul că respectă ferm contractul dintre cititorii-abonați și ziar: nu au întreruperi, nu apar cu întârziere, nu-și schimbă pe neașteptate opțiunile într-un cuvânt nu contrariază așteptările publicului¹², ci încearcă să le creeze și să le consolideze odată create.

¹¹ Fondat la 20 august 1884 de Luigi Cazzavilan, *Universul* (1884 -1916; 1918-1919) are cinci suplimente și scoate și un calendar (*Almanahul ziarului „Universului”,* 1899-1918).

¹² Când dintr-o disfuncționalitate *Ziarul...* nu-și onorează promisiunea de a edita romanul-foileton dat ca supliment, acesta este continuat în paginile din mijloc ale ziarului, astfel încât cititorul să-și poată detașa paginile, să-și construiască fascicula și s-o atașeze celorlalte, pentru a avea romanul întreg.

Ziarul călătoriilor și al întâmplărilor de pe mare și de pe uscat și raporturile cu Universul.

Raporturile dintre un supliment și tutorele său sunt interesant de observat. Apărut în 1884 inițial și apoi reapărând din noiembrie 1897 astfel de supliment are ca scop pe de o parte întărirea legăturii dintre ziarul-mamă și cititori, afirmarea constantă a propriei filiații, dar și crearea unui profil unic. Ziarul se adresează unui public însetat de exotic, (peste câțiva ani orientarea sa preponderent către tineri va fi mai evidentă) și obișnuit din lectura Universului cu senzaționalul și miraculosul. Apare în fiecare marți (inclusiv de sărbători), completându-se cu celelalte suplimente ale Universului. Cele două ziare își fac reclamă reciproc, dar nu-și condiționează între ele abonamentele și nici nu se vând împreună. *Ziarul...* face reclamă la cărțile apărute în tipografia Universului, le și oferă ca premii, face reclamă concursurilor promovate de Universul, dar are și propriile concursuri de „fidelitate“ pentru abonați. (În anul 1905, cititorii care prezentau până la întâi noiembrie un abonament pe un an puteau câștiga „o mașină de cusut, o pușcă de vânatoare, un ceasornic de damă cu două capace de aur, o masă etajeră, o pușcă de salon, un vas de majolică, revolver cu șase focuri“. Premii relativ modeste dacă le comparăm cu ceea ce oferea Universul, la care marele premiu era o călătorie cu trenul dus-întors cu clasa a II-a la Paris). De la un număr la altul, se observă cum revista își desăvârșește inserția, ficsându-și din ce în ce mai precis publicul interesat. Pentru a deveni „nelipsit în orice familie și ziarul de predilecție al tineretului școlar“ *Ziarul* renunță treptat la inserarea romanelor exotice cu o tentă prea exotic-erotică frecvente în perioada inițială. S-a considerat că publicul mai degrabă feminin căruia i se adresau acestea era mult mai asaltat de publicații cu tematică asemănătoare în timp ce tinerii erau mult mai puțin reprezentați. Astfel că Prințul de Tours cedează în favoarea eroilor mai preocupați de aventuri ai lui Jules Verne, iar Logodnica mexicană se retrage în fața jurnalului lui Nansen. În privința iconografiei, periodicul conține într-adevăr „numeroase și artistice ilustrațiuni“ de o calitate ireproșabilă, nu prea des întâlnită în epocă. Ilustrațiile sunt considerate de la început adevăratul atu al revistei, abia în al doilea rând fiind menționată „materia din cea mai aleasă și mai variată relativă la marile călătorii prin țările neumbrate, la vânătorile mari, la toate descoperirile științifice și curiozitățile mari“. Aspectul este menit să creeze stereotipii. Ilustrația copertei are parte de un articol, uneori sub forma unei narațiuni

sau măcar a unui text scurt explicativ, în pagina a doua, rareori a treia. În pagina a doua își face loc romanul foileton (altul decât cel cuprins în suplimentul care însoțește revista). Nu numai rubricile sunt stereotipe ci și tematica abordată și chiar stilul articolelor. Cum ziarul are o poștă a redacției bine dezvoltată (care va atinge dimensiuni din ce în ce mai mari, obligând la mărirea numărului de pagini) în care se cer colaborări („articole de călătorii“, „descrierile localităților pitorești“) care sunt și publicate e de presupus că redactorii (sau redactorul)¹³ se ocupă de unificarea stilului și dimensiunii articolelor. Cum în primii ani articolele sunt nesemnate ori semnate cu pseudonime (P. De Marty, Alexandr, Nelli, C. Sapiens, Paul B., M., N., Corneliu, Plum-Plum, Michel, Pappin etc.) este aproape imposibilă identificarea colaborărilor. Este greu de spus cine pe cine modifică: revista schimbă gusturile publicului sau publicul orientarea revistei. Publicând la început mai puțină știință, dar publicând, gazeta atrage și un public preocupat de articole serioase, de popularizare adevărată. Iar publicul, prin poșta redacției pune întrebări precise (unde se găsește pe cer Sirius, ce stele pot fi observate în luna august pe cer, ce este radiumul etc.) la care răspunsurile nu pot fi improvizate. În locul amatorilor apar colaborări scrise de specialiști, la care semnătura are autoritate și e tocmai garanția adevărului relatat. Iar acești specialiști, la

¹³ Afirmația făcută la p. 455 în *Dicționarul presei Românești* (1731 -1918), București, Editura științifică, 1995 al Georgetei și a lui Nicolin Răduică că Victor Anestin ar fi preluat conducerea ziarului din 1907 e contrazisă de articolul-program *După un an...*, apărut în nr. 1, (An XIV) marți 12 noiembrie 1913 în care Victor Anestin afirmă fără echivoc că se află la conducerea ziarului de un an, prezintă modificările făcute și le anunță pe cele viitoare. Afirmația lui Anestin este confirmată de evidentele schimbări, nu numai de titlu, produse în structura și conținutul ziarului. Nepunând la îndoială capacitatea prestigioasă a autorului de a participa la conducerea și redactarea unui număr impresionant de ziare, pe lângă ocupația de traducător, compilator și autor de literatură de popularizare, și ea impresionantă [*Almanahul ziarului Universului*; *Anuarul general al presei române* (editor, 1907) *Anuarul ziarului Patria* (Craiova, 1906; 1911-1916) *Apărarea națională* (redactor iun1900-febr 1903) *Bibliografia română* (director/ Alcalay & Co, 1914-1916), *Calendarul maritim* (1909-1915), *Calendarul „Minervei“* (1899-1916), *Calendarul Muncii* (1907-1916), *Curierul Olteniei* (Craiova, 1892-1916); *Foaia populară* (ian1898-iun1903) *Freemătul* (Craiova 1895;1898), *Minerva* (redactor, 1908-1916); *Orion*, (1907-1912); *Revista Științifică „V. Adamachi“* (Iași, 1910-1916), *Scena* (Iași, 1903), *Știința tuturor* (director, 1918); *Tribuna familiei* (1898-1905), *Vremea* (1903-1904, secretar de redacție)] din 1908 Anestin devine redactor al *Minervei* și e de presupus că nu putea activa la două trusturi rivale simultan, în regim de angajat permanent.

rândul lor, persoane onorabile (medici, directori de sanatorii sau spitale, ingineri, profesori probabil că nici nu-și spun problema amestecării ficțiunii cu realului, chiar dacă încearcă să facă textul mai atrăgător pentru un public mai larg. Sub influența lor, și stilul redactorilor se schimbă. Când în 1912¹⁴ este publicată lista revistelor din care se inspiră redactorii ziarului („publicațiunea ce o cităm, rezumăm sau traducem“) este remarcabilă: *Nature*, *Revue Scientifique*, *Revue Generale des sciences*, *Bulletin astronomique*, *Bulletin de la Societe astronomique de France*, *Journal de voyages*, *Ciel et terre*¹⁵ (în franceză); *Kosmos*, *Weltale*, *Naturwissenschaftliche Rundschau*, *Sirius*, *Stein der Weisen*, *Astronomische Nachrichten*, *Himmel und Erde* (în germană), *English Mechanic*, *Knowledge*, *Observatory*, *Monthly Nature*, *Nature* (în engleză); *Scientific American*, *Science*, *Popular Science Monthly*, *Popular Astronomy* (în engleza americană), *Rivista di astronomia* (în italiană). Gustul pentru exotismul în care greu poți deosebi ficțiunea de realitate a fost înlocuit de gustul pentru experiment și cercetare. Sunt sugerate experiențe pe care cititorii le pot face acasă, cum se poate amenaja un mic laborator chimic, se inaugurează o rubrică șahistă, ținută de Ionel Gudju. Aceste modificări treptate care fac ca revista să-și schimbe de două ori titlul pentru a se adapta mai precis conținutului.

*Calendarul Minervei*¹⁶ și *Minerva*¹⁷

Spre deosebire de *Ziarul călătoriilor și al întâmplărilor de pe mare și uscat* care își propunea să capteze un public nou, *Calendarul Minervei* se adresează aceluiași tip de public ca ziarul mamă, oferindu-i însă servicii suplimentare: reproduceri în culori pe care cititorii le pot decupa și pune în ramă (când nu e o pictură a „nemuritorului Grigorescu“ e cu siguranță o imagine „pitorească“), și calendarul pe anul viitor, cu toate datele mai

¹⁴ *Publicațiile pe care le întrebuințează Ziarul călătoriilor și al științelor populare*, în an XII, nr. 7, luni 24 Decembrie 1912, p. 103 (Ziarul și-a schimbat denumirea de la nr. 1, an XIII).

¹⁵ Apare în Belgia.

¹⁶ *Calendarul Minervei pe anul 1900. Mica Enciclopedie populară a vieții practice cuprinzând: 100 de articole, 100 de ilustrațiuni, 6 suplimente artistice și un plan al orașului București* (1900); *Calendarul Minervei* „cuprinzând o mulțime de articole literare, științifice, artistice și tehnice, peste 150 de ilustrațiuni după pânzele nemuritorului Grigorescu“ (1908).

¹⁷ *Minerva*, gazetă politică și literară, apare dimineața cu ultimele știri din țară și din străinătate, București, 1908 - continuă.

însemnate marcate și cu consemnarea unor sfaturi legate de agricultură. *Calendarul Minervei* contribuie din plin la crearea mitografiei istorice. În afară de rememorarea principalelor evenimente ale anului care se încheie (calendarul apare în perioada noiembrie-decembrie), însoțite de ilustrații, puține sunt articolele care nu pot fi puse în legătură cu activitatea editorială a Minervei, care e și editură. În anul în care apare un articol de astronomie populară, e lansată cartea lui Flammarion în traducerea lui Anestin în Biblioteca Minervei¹. Articolul *Din viața plantelor*² se încheie fără echivoc: „*Toate aceste chestiuni care privesc viața plantei sunt descrise metodic și în chip ușor de înțeles în manualul de Fiziologie vegetală al profesorului N. Moisescu, care a apărut de curând [coincidentă!] în editura institutului „Minerva“*. Într-un fel sau altul, articolele trebuie să aibă legătură cu activitatea editurii sau a ziarului, dând în același timp impresia că slujesc intereselor cititorului. Expoziția din 1906 e văzută prin prisma standului Editurii, vizitate (și apreciate, bineînțeles) chiar de către Majestatea-Sa. Descrierea în amănunt a standului și a vizitei ocupă un spațiu mai mare decât întreaga descriere a expoziției. În acest context, popularizarea științei devine, când apare, instrument de reclamă iar nu scop în sine, laolaltă cu orice alt subiect.

Publicații cu caracter cultural (literatură și cultură în genere, reviste populare și enciclopedice etc.)

La un an de la apariție, *Viața românească* înregistra un tiraj de 4000 de exemplare, ceea ce era considerat un succes extraordinar. Probabil ultima revistă de prestigiu care își propunea să atingă dublul obiectiv de a fi „științifică și literară“³ în același timp. Deși are un pretigios om de știință (dr. I. Cantacuzino) care răspunde de „partea științifică“, este evident, încă de la primele numere că revista nu poate acorda și nici nu are de gând să acorde o pondere egală celor două domenii. Viața revistelor de ținută care vor să acorde atenție egală tuturor

¹ Editura Minerva are două colecții populare: *Biblioteca Minervei* și *Biblioteca Populară a Minervei* (publică cărți pe hârtie mai proastă, de dimensiuni reduse și la jumătate de preț) în care publică romane („naționale și traduceri“), literatură patriotică și educativă știință popularizată.

² *Calendarul Minervei 1908*, București, 1909, p. 235-236; 238.

³ Este nu numai subtitlul revistei, dar și unul din numele (*Revista științifică și literară*) sub care aceasta pătrunde în Transilvania.

aspectelor cunoașterii a apus. Apelativul „științific și literar“ apare acum în subtitlul revistelor efemere și provinciale, care nu știu precis ce orientare au. Intenția universalistă a căzut cu o treaptă mai jos, spre revistele „populare“ care își propun să educe și să prezinte pe înțelesul tuturor o cultură la care publicul n-ar avea altfel acces. Și acestea prezintă o tendință de separare: pe de o parte vor exista reviste de tip magazin în care cultura se învecinează periculos cu subcultura. Scopul lor nu mai e să educe sau să informeze ci să distreze. Știința se regăsește în rubrici precum „Curiozități“ și calitatea informațiilor furnizate este îndoielnică. Cele mai multe dintre aceste informații au un aer dubios, imposibil de separat de domenii opuse, ca ocultismul, superstițiile, prejudecățile etc.¹. Pe de altă parte, se dezvoltă revistele cu scop educativ pentru adulți. Aproape exclusiv ele se adresează țăranilor iar intenția lor nu este educația în sensul achiziționării unei culturi generale ci educarea pentru viața de zi cu zi. Ele se adresează adulților despre care se presupune că nu-și vor schimba statutul social dar își pot schimba starea socială: pot trăi mai bine, mai curat, își pot crește mai bine copiii, se pot feri de boli etc. Tema dominantă a unor astfel de reviste este genul „sfaturilor“ În astfel de reviste știința pătrunde în proporții diverse, dar de fapt nu mai e

¹ Un simplu exemplu, dintre multele care se pot da. Tema „planetei ascunse“ a fost în secolul XIX și înainte de începutul secolului o temă științifică: Se încerca explicarea unor anomalii ale orbitelor planetare din sistemul solar prin existența unei „planete ascunse“ niciodată vizibile deoarece s-ar mișca permanent în spatele soarelui în raport cu pământul. Teoria avea un viciu fundamental și anume acela că planeta ascunsă nu-și găsea locul în descrierea matematică a sistemului solar (se știe că ultimele planete ale sistemului solar au fost întâi descrise matematic, și apoi „găsite“ pe cer în conformitate cu descrierea matematică), o planetă în plus impunând modificări majore în descrierea sistemului nu numai niște abateri minore. La sfârșitul secolului trecut, în deceniul nouă, când Nădejde apărea în *Contemporanul* ipoteza planetei ascunse, sursele sale sunt de mâna a doua și teoria nu mai e apărută în mediile științifice serioase. La începutul secolului teoria revine (și supraviețuiește și în zilele noastre încă, când sunt reluate ca noutăți idei respinse de acum un secol), dar încărcată de o aură ocultă. Planeta ascunsă ar fi sediul unor fenomene misterioase (bune sau rele), are influențe magice, este de fapt „geamănul“ ascuns al Pământului evoluind pe aceeași orbită, dar veșnic ascuns de soare (ceea ce matematic este o imposibilitate). De aici până la invocarea unei cabale a savanților oficiali care au ei interesele lor oculte în a nu recunoaște existența planetei se ajunge printr-un raționament evident: Savanții oficiali spun că nu există nici o planetă în spatele soarelui. De ce ar spune așa ceva dacă nu ar avea interesul s-o facă? Revistele tip magazin nu ajung la acest nivel de obicei, mărginindu-se la specularea laturii senzaționale (**O nouă planetă; O descoperire de senzație** etc.)

neapărat necesară. Ce e mai important: să știi de ce mâncarea nu se alterează dacă o mai fierbi o dată sau s-o fierbi?

La un an de la apariție, *Revista Poporului*¹ publică un articol program². Propunându-și „*contribuirea proporțională cu puterile ce vom dispune în luminarea stratelor populare*“ deoarece „*dacă poporul dă adesea exemple de acte de un caracter crud, este că lumina culturii n-a pătruns încă bine în mintea lui*“, revista oferă poporului în afară de un pamflet al lui Ștefan Mihaileanu (*Agricultură și veterinărie*, p. 411-415) anunțurile conferințelor programate în sala Ateneului și câteva produse literare nedigerabile, într-un stil imposibil. Suntem averizați că vor urma și altele, căci în numerele viitoare vor colabora Ioan I. Livescu de la *Fântâna Blanduziei* (care de altfel apare deja ca redactor pe copertă, alături de Ioan A. Bassarabescu) și domnișoarele Lucia Popovici și Smara („*Femeea Poetă*“).

În numărul următor (număr dublu, 2-3) sunt publicate statutele Cercului Literar al Revistei Poporului care își propune și acesta „*luminarea pe cât posibil a stratelor populare*“³. Statutul e atât de lung încât poporul e nevoit să aștepte luminarea în numărul următor, în gazetă nemaivând loc decât câteva poeme. De la numărul următor (4), redacția se schimbă. Prim redactor este Ioan I. Livescu, de partea literară se ocupă Ioan C. Măldărescu, iar de cea științifică lt. V. Iliescu. Redactorul literar își publică (și) producțiile proprii, redactorul științific un articol indigest (*Intrebuințarea în industrie a metalelor*). De la numărul 7 (an II, 1890) revista apare redactată de un Comitet Diriginte și este publicat un alt articol program. În literatură revista preferă „realismul presărat cu nițel ideal“, în economie redactorii sunt „protecționiști apolitici“, iar în științe se arată atrași de „descoperirile cele mai nouă“ și de „studii științifice“. Categoriec revista vrea să fie una a poporului. „*A spune că mai toate specialitățile își au revistele lor, că numai poporul cel lăsat mai în uitare nu-și are o revistă enciclopedică și mai accesibilă lui este o banalitate. O revistă care să puie știința la îndemâna tuturor, într-o limbă curată și populară, se impune și această lipsă vrem s-o suplinim*“. Revista caută colaboratori, mai ales printre „scriitorii care și-au căpătat un renume pe

¹ *Revista poporului. Litere - Științe - Arte*, București, 1888. Fondată de Al. Spiru și S. Diamandescu.

² în an II, nr. 1, p. 2. Articolul e nesemnat și nu are titlu.

³ în an II, nr. 2-3, p. 355-356.

arena publicității“. E de presupus că același comitet redactează și numărul următor (numărul 8, 1890, „Redactată de un comitet“). Numărul 9/1891 îi menționează ca redactori pe B. Florescu, N. Țincu, Smara și alți colaboratori. În numărul 10 revista are un director, pe Mircea C. Demetriadu, iar în numărul compus 11-12, pe lângă director, apar redactorii I. S. Spatali, Fl. Simionescu, S. Maschuna. Pentru douăsprezece numere format de carte revista a schimbat șase sau șapte conduceri, a publicat două articole program, a înființat o societate culturală și a luminat poporul cu literatură citadină de proastă calitate.

Să sărim, ca în nuvelele din revistă, peste câțiva ani. *Revista Poporului*, este în al XIV-lea an de apariție, la nr.1(157) din ianuarie 1905 și apare sub direcția lui Petru Vulcan. Ce publică revista în pagina a treia (de data aceasta în format de ziar)? De bună seamă un articol program (*Spre viitor/ Redacția*). „*Sunt treisprezece ani de când ne trudim să prefacem în realitate un vis al nostru: înobilarea sufletelor oamenilor, luminarea lor pentru a pricepe și concepe mai drept, mai corect sensul complex al existenței.*“ Dar, cum între timp lumea a evoluat, de data aceasta revista și-a comandat și o copertă pe măsura idealului, capabilă să fie în același timp o „*capodoperă de artă, pe de alta să sintetizeze desăvârșit poporul nostru în viitor.*“ Opera artistului V. R. Perkarski, coperta reprezintă un cadru în care sunt grupate medalioane reprezentând discipline ale cunoașterii (lateral stânga, de sus în jos: matematica, filosofia, etica, jurisprudența, pedagogia, medicina, geologia, geografia, știința militară; lateral dreapta, de sus în jos: sociologia, literatura arte, arhitectura, ingineria, economia, industria, comerțul, marina; sus, de la stânga la dreapta: matematica, astronomia, fizica - o stea înconjurată de spice - chimia, biologia, sociologia). În mijlocul și în josul spațiului din interior se află un peisaj cu dealuri (cu păduri), o câmpie cu holde, un râu și un sat. În dreapta peisajului, mult în prim plan, un ciobănaș cântă din fluier. În stânga, ceva mai în spate, dar mai mare decât ciobănașul, o femeie neterminată, adică fără picioare, dar cu maramă pe cap, ține cu stânga un mănunchi de ierburi care au început să cadă iar cu dreapta se pregătește să arunce în privitor cu un obiect greu de identificat. Deasupra ei plutește imperial (pentru că e chiar Regele) bustul bărbos și decorat al lui Carol I. În stânga sus e scris artistic titlul revistei. Pentru nepricepuți decodificarea copertei se face în interiorul revistei. „*Admirabilul peisagiu*“ „*încheagă toată viața câmpenească cu munca, credința și educația țaranului.*“ „*Duioasa femeie cu belșug și lumină*“ e România în

persoană, iar regele a fost pus acolo „pentru că e soarele nostru“ și pentru că „am voit să arătăm că revista noastră trăește și va trăi pe basa celui mai nobil didacticism, înlăturând orice idei subversive și imorale“. Program are, copertă are, e sigur că revista „va deveni foaia cea mai populară, enciclopedică și utilă și ar merita să nu lipsească din casa nimănui, să înfrumusezeze orice bibliotecă, să stea la vedere pe orice masă“. În afară de autorii pe care îi publică nu ne îndoim că revista a mai avut mare succes și în familiile celor a căror poză însoțită de biografie o publică la rubrica „Fruntașii industriei“, „Fruntașii agriculturii“ etc. Restul publicului, căruia i se trimite revista anticipat, după atâția ani, încă refuză să se aboneze. Are dreptate Petru Vulcan: „Nu e cinstit lucru să se isbească în acei ce se devotază literaturii“.

Pe 5 octombrie 1897 apare *Albina. Revistă populară*. Apare în fiecare duminică la București, sub redacția unui comitet: P. Garboviceanu; C. Rădulescu-Motru; G. Coșbuc; I. Otescu; P. Dulfu; G. Adamescu; N. Nicolaescu; Const. C. Pop-Tașcu; V. Stoicenescu. Înființată de Spiru Haret, *Albina* este o parte din intensa activitate a acestuia de ridicare a satului românesc.

Timp de douăzeci de ani *Albina* va cutreiera satele și locuințele modeste de la orașe respectându-și propriul program enunțat în douăzeci și unul de puncte încă din primul număr (1. Religie și patrie; 2. Educațiune și instrucțiune; 3. Istorie națională; 4. Istorie generală; 5. Geografie; 6. Bărbați mari ai Românilor; 7. Bărbați mari ai lumii; 8. Monumente istorice; 9. Literatură română; 10. Folcor; 11. Știință; 12. Economia rurală; 13. Medicină populară; 14. Instrucție civică; 15. Lucrări publice; 16. Industrie; 17. Școala primară; 18. Viața rurală; 19. Politică; 20. Distracțiuni; 21. Corespondența). Publică și un supliment dedicat în mod special activității sociale a preoților și învățătorilor. De ce are succes *Albina* și de la primele numere are o poștă a redacției atât de bogată? În primul rând, datorită unui sincer interes din partea redacției pentru publicul căruia i se adresează și a unei bune cunoașteri a aceluiași public. În al doilea rând datorită capacității revistei de a provoca reacții. *Albina* are de la început colaboratori importanți și adaugă mereu alții. Dar nu numai dintre celebri. Colaborează la ea învățători și oameni de la sate, cititori obișnuiți, dar a căror părere este respectată, ale căror reușite și inițiative sunt lăudate, ale căror probleme sunt corect percepute. Literatura publicată poate fi uneori minoră, dar nu e de proastă calitate; articolele de știință pot fi compilații, dar sunt

traduse corect și bine întocmite. Sfaturile medicale și agricole sunt clare și în același timp prilej nu numai de practică, ci și de atractive expuneri teoretice. Istoria e idealizată, dar nu demagogică. Nu e de mirare că în discursul de recepție la Academie, când va prezenta activitatea lui Spiru Haret, George Țițeica nu va uita să pomenească de înființarea *Albinei* printre meritele înaintașului său.

Reviste de popularizare a științei

Numărul revistelor de popularizare a științei nu este foarte ridicat dar e presupus că ocupă întreaga plajă a publicului vizat deoarece popularizare științei este după cum am văzut prezentă în presă sub forme extrem de diverse, în mai toate tipurile de publicații.

*Natura*¹ reprezintă cea mai fericită continuare a *Revistei științifice* conduse de P. S. Aurelian și Grigore Ștefănescu. Pentru autorii reviste nu se pune nici un moment problema unei satisfaceri comerciale a cerințelor publicului, ci ridicarea publicului la nivelul revistei. Revista se reclamă de la două tradiții la fel de importante: pe de o parte o tradiție românească, văzută ca o datorie față de antemergători și față de propriul popor, iar pe de altă, parte de la tradiția europeană a secolului XIX. Scoasă de doi autori cu autoritate², amândoi doctori în științe, *Natura* adună de la început colaboratori de prestigiu. Nivelul cel mai scăzut e cel al profesorilor de liceu. Autorul se prezintă bineînțeles prin nume, iar aceste nume sunt de multe ori importante (colaborează profesorii universitari Simion Mehedinți, I. Simionescu, C. I. Istrati, N. Coculescu (astronomie), I. Ionescu de la Școala de drumuri și poduri, I. Valaori,³ de

¹ *Natura. Revistă științifică de popularizare* publicată sub îngrijirea d-lor G. Țițeica și G. G. Longinescu. Vol. I. Octomvre 1905 - iulie 1906. București. Tipografia Gutenberg, Joseph Gobl. De la numărul 2: G. Țițeica, dr. în științe, profesor universitar; G. G. Longinescu, dr. în științe, profesor la Liceul Lazăr.

² George G. Longinescu (1869-1939), era doctor în chimie din 1896 al Universității Friedrich Wilhelms. În același an în care începe publicarea revistei împreună cu Țițeica înaintează public către Ministerul Culturii și Instrucțiunii un memoriu pentru a fi numit profesor la catedra de chimie organică a Facultății de Științe din București, ceea ce se va și întâmpla. În 1908, Longinescu este coautor la ediția a IV-a a Cursului metodic de chimie și de mineralogie editat de profesorul C. I. Istrati (chimist celebru, fruntaș conservator și organizatorul Expoziției din 1906).

³ O mențiune specială trebuie acordată acestui teolog deosebit care face o propagandă de mare finețe religiei, recuperând autori religioși (și nu numai, în general autori care au scris în latină și în greaca veche) prin prisma științei. Ce a spus Sfântul Ambrosiu despre albine, cum a văzut cutare teolog un cutremur, care a fost trecutul Vesuviului (așa cum este el prezentat) în literatura antică, etc

la Seminarul Central și alții) dar mai importantă e poziția lor profesională, care le oferă autoritate, poziție marcată prin calitatea profesională (inginer, profesor), prin gradele profesionale (doctoratul) dar și prin funcția pe care o ocupă „chimist la Stațiunea agronomică“ „licențiat în științe, controlor al fabricelor“, „Director al Institutului de Chimie din Iași“, „subdirectorul Institutului de chimie“, „inginer la CFR“, „inginer în serviciul public“. Cei mai mulți sunt profesori la liceele Lazăr sau Sfântu Sava din București, la Galați, la Iași, la București, profesori la licee cu pretenții dar și profesori cu pretenții. De la nivelul de profesor de liceu pornise și Țițeica, tot de la acest nivel va accede în curând și Longinescu la statutul universitar. Mulți dintre colaboratori au aceleași aspirații cu ei¹. Aspectul e cu totul diferit de al revistelor adresate publicului foarte larg. Formatul e de tip carte, iconografia redusă la probleme tehnice (tabele, grafice, hărți, descrieri de instalații), la sfârșitul anului², revista scoate și o ediție în volum. Țițeica se ocupă cu partea administrativă (abonamente, corespondență), sunt mai multe indicii că tot el realizează și rubrica „Notițe“ în care sunt prezentate informații culese din revistele străine (ritmul de prezentare e de cele mai multe ori în urmă doar cu o lună față de revista din care a fost luată sursa), realizează traduceri, adaptări și articole originale. Nu trebuie uitat că Țițeica, în același timp, este implicat în activitatea legată de redactarea *Gazetei matematice*³.

Cu excepția a două rubrici constante (*Notițe* și *De la noi*) revista se ocupă de toate domeniile științei fără să dea impresia că urmărește un plan prestabilit. Articolele intră în revistă în funcție de evenimentele care apar, de preocupările și specializările cititorilor și, probabil, în funcție de ritmul în care ajung colaborările la redacție. Tematica abordată nu este niciodată superficial tratată, revista nu publică articole de umplutură, care să trădeze graba și lipsa de material. Când colaborările sunt mai puține, cei doi redactori intervin cu o traducere de calitate, reproducerea unui articol celebru, discutarea unrei cărți noi, astfel că ținuta revistei nu

¹ Cum este cazul cu V. Anastasiu (1867-1933), doctor în științe naturale al Facultății de Științe din Paris care concurează în 1901 pentru ocuparea unui loc la catedra de geologie al Facultății de Științe din Iași. În 1905 și în continuare este profesor la Liceul Lazăr din București; în 1909 este subadministratorul Casei Școalelor.

² Anul revistei are structura unui an școlar: din octombrie până în iulie apar 10 numere.

³ București, septembrie 1895- dec. 1918 (continuă). Pentru generații întregi de elevi, *Gazeta matematică* a fost factorul decisiv în formarea interesului pentru matematică. Pe la rubrica „rezolvitorilor de probleme“ au trecut toți matematicienii generațiilor ulterioare, dar și viitori arhitecți, ingineri sau pur și simplu cei care vor rămâne cu interesul pentru matematică.

suferă niciodată. Din perspectiva publicului se întrevăd trei modalități de abordare a subiectelor.

Întâi sunt articolele introductive, elementare, în care cititorul e presupus a nu avea nici un fel de cunoașteri anterioare. Demonstrațiile, exemplele se sprijină pe facultăți general-umane, nu pe existența unui sistem de cunoașteri.¹ Unele din aceste articolele au formă dialogată (ele sunt de altfel traduceri sau adaptări) în care unul din personaje e cel care știe (profesorul) iar celălalt sau ceilalți sunt cei care întrebă („elevul“, „fii“). Textul evită limbajul științific, definițiile abstracte, sunt preferate informațiile minime („Chimia este știința despre toate materiile și artificiale și naturale“, corpurile au „proprietăți schimbătoare“ și „proprietăți neschimbătoare“). Influența literaturii didactice de la noi și a revistelor populare care folosesc genul acesta dialogat (Coșbuc are în *Albina* o serie întreagă cu sumare cunoștințe astronomice) pentru a instrui și educa e la fel de importantă ca și influența literaturii străine. Alte articole preferă adresarea aproape directă către cititori sau un grup interesat de cititori, în măsura în care se consideră că știința și interesul practic al publicului se întrepătrund. Jocurile de noroc sunt combătute nu pe latura morală (deși acesta este scopul) ci prin argumente cognitive. Matematic, utilizând principiul conservării energiei se demonstrează că e imposibil să se câștige mai mult decât se pune în total în joc și că nu toți pot câștiga². Femeile au nevoie să învețe chimie³ deoarece chimia le poate ajuta într-o problemă de mare actualitate: „*Se vorbește și se scrie în fiecare zi de rolul femeii și se fac într-una propuneri noi cu privire la dreptul ei de vot*“. Care este relația dintre chimie și dreptul la vot? „Cea mai însemnată menire“ a femeii este gătitul. „*Numai cu chipul acesta [studiind chimia] va fi în stare să-și îndeplinească în bucătărie menirea*

¹ Printre altele G.G. Longinescu, *Introducere în chimie. Despre Matetie*, în an I, nr. 1, p. 19-22, octombrie 1905, adaptare „Din cartea „*Die Schule des Chemie*“ a d-lui prof. Dr. Wilhalm Ostwald, celebrul chimist de la Universitatea din Leipzig. Această carte a fost tradusă, de la 1903, când a apărut până acum în limbile engleză, suedeză, rusă și olandeză. Ar fi de dorit să se traducă toată și în românește“; G. Țițeica, *Convorbire despre apă*, în an II, nr. 2, p.33-41, noiembrie 1906, adaptare după Kraepelin, *Natur studiem im Hause*. În numerele următoare, Țițeica va adapta alte capitole (despre materie, despre corpuri, despre aer, etc).

² Ionel I Ionescu, Inginer, Profesor la Școala de Poduri și Șosele, *Jocurile de noroc*, din an II, nr. 2, noiembrie 1906, p. 41-47.

³ G. G. Longinescu, *Chimia în casă și bucătărie*, din an I, nr. 4, ian. 1906, p. 105-109 (adaptare după Profesor Gustav Abel).

ei după principii chimice“. Iar cum bărbații, mai „materialiști“, sunt foarte sensibili la calitatea mâncării, „îndeplinescă-l dânsa [gătitul] după cunoștințele chimice cuvenite și necesita ei va fi recunoscută cu totul de bărbat“, care va fi deci gata să-i aducă și recunoașterea socială de rigoare. Q.E.D.

Apoi urmează articolele de interes general, de multe ori adaptări sau traduceri sau compilații. *Natura* este cea mai riguroasă dintre revistele de popularizare, impunând colaboratorilor un nivel de rigoare de pretenția unei reviste științifice în identificarea surselor. Exemplul îl dau primii chiar redactorii revistei care precizează în ce raport se află cu textul original (traducere, adaptare), precizează raportul cu sursa (informația e preluată din lucrarea originală sau din traducere, e preluată de la autorul de origine sau prin intermediul altuia etc.)¹. Țițeica precizează aceste surse, chiar și când acestea sunt multiple și contribuția autorului articolului nu se reduce la o simplă compilație². Este importantă această rigoare care face din *Natura* o publicație deosebită în peisajul presei românești. Desigur, sursele nu sunt omogene calitativ și nici nivelul prelucrărilor³. Cum profesorii reprezintă cea mai mare parte a autorilor, urmează articolele de evidentă influență didactică, unele dintre ele chiar reproduceri ale unor lecții festive, discursuri școlare, fragmente

¹ Longinescu în *Popularizarea științei*, din an I, nr. 2, nov 1905, p. 33-36, pentru un simplu citat introductiv precizează în notă că acesta este „extras dintr-un discurs intitulat „Literatura Britaniei“ ținut de Macaulay la 4 noiembrie 1846, cu ocazia deschiderii Institutului filozofic din Edimburg și tradus de regretatul profesor Anghel Demetrescu împreună cu toate discursurile lui Macaulay într-un volum publicat în 1895“; Țițeica, în *Ideile lui Bacon despre știință*, din an I, nr. 2, nov 1905, p. 49-52 precizează toate sursele intermediare „Dăm aici în traducere, rezumatul acestui studiu al lui Macaulay, făcut de către Taine, în celebra sa „Histoire de la litterature anglaise“.

² Un exemplu revelator avem la începutul articolului *Teoria moleculară a materiei*, în an I, nr. 10, iulie 1906, p. 324-331 în care subiectul și sursele citate (G. Mie și L. Poincare) nu sunt la îndemâna oricui și e evident că nu pot fi prelucrate mecanic.

³ D. Pătrășcanu, profesor la liceul din Bacău, are o serie de articole inspirate după Louis Dieulafait, *Diamants et Pierres Precieuses*, Paris 1871 (*Diamantul*, în an I, nr. 5, febr 1906, p.; *Mărgăitarul*, în an I, nr. 6, mart. 1906, p. 177-184; *Chihlimbarul* în idem, an I, nr. 7, apr. 1906, p. 217-227 etc). Afirmățiile autorului nu sunt prea adaptate la realitate („multe din acest articol sunt luate din Louis Dieulafait, *Diamants et Pierres Precieuses*, Paris 1871“; sau „cele mai multe date din articol sunt luate din cartea lui etc“): de fapt articolele sunt o traducere insignifiant modificată în raport cu originalul, fapt probat de faptul că sunt aproape identice cu articolele publicate în anii 1872, 1873, 1874 în *Revista științifică* a lui Aurelian și care au indicată ca sursă aceeași lucrare.

de manuale etc. Revista în întregul ei de altfel nu-și ascunde scopul educativ¹, faptul că se adresează cu predilecție elevilor de liceu. Tot în această categorie intră articolele descriptive, realizate de cei care într-un fel sau altul au avut relație cu un anumit fenomen sau eveniment fie prin profesie fie accidental. Sunt descrise erupții vulcanice, o vizită la o uzină de locomotive, „Atech-Gah templul „Focului nestins“ de la Surakhany (Baku - Caucaz)“, de fapt tot ce poate capta interesul și pune în mișcare imaginația: de la fabricarea unei umbrelor la raporturile dintre astronomie și pictură.

În a treia categorie intră articolele de știință explicată. Sunt articole de dificultate în care efortul autorului de a prezenta accesibil știința cere un efort reciproc de înțelegere din partea cititorului. Sunt articole realizate exclusiv de specialiști, fie special pentru revistă fie reproduse (așa sunt prezentate de exemplu dările de seamă (în numărul 7, an I, apr. 1906, p. 228-233) legate de importantul eveniment care este susținerea primei teze de doctorat în științe în țara noastră (la Facultatea de Științe din Iași)². Un loc cu totul aparte trebuie rezervat în la această categorie lui Țițeica: el vădește o îndemânare aproape miraculoasă de a adapta probleme de mare dificultate matematică sau fizică la cerințele unei lucrări de popularizare. Este suficient să comparăm traducerile și adaptările realizate de Țițeica cu articolele în care contribuția sa este mai importantă (articolele originale sau cele în care autorul combină mai multe surse) pentru a-i sesiza merite. Fără ajutorul acestuia, câți dintre cititorii lui s-ar fi apropiat de principiul conservării energiei, de structura moleculară a lumii, de principiul lui Clavius, de mișcarea perpetuă ori de structura fizică a lumii?

*Progresele științei*³

Progresele științei a fost timp de doi ani (1904-1906) cea mai vândută publicație de vulgarizare a științei. La sfârșitul primului an de

¹ „Dacă articolul de față, parte dintr-o conferință a lui John Perry, cunoscutul profesor de matematici aplicate din Anglia, va înrâuri asupra elevilor noștri făcându-i să dea mai multă atenție fenomenelor cele mai simple ce se petrec, scopul lui va fi atins“ afirmă Țițeica în *Proprietățile corpurilor învârtite*, în an I, nr. 3, dec. 1905, p. 70-76.

² *Dări de seamă: Gazele cuprinse în sare și în vulcanii de glod din România de Dr. M. Costchescu* în an I, nr. 7, apr. 1906, p. 228-233.

³ *Progresele științei, publicațiune științifică, educativă, instructivă și de reclamă*, București, ian. 1904, nr. 1; ian.-nov. 1905 *Progresele științei, publicațiune enciclopedică, științifică, educativă, instructivă medicală și moralizatoare*, idem; din 1906: *Progresele științei, publicațiune enciclopedică, științifică, literară, educativă, instructivă, medicală, militară și moralizatoare*, idem.

apariție anunța¹ un tiraj de 40000 de exemplare ceea ce este enorm pentru acea perioadă. Cum a fost posibil acest lucru?

Progresele... debutează în ianuarie 1904 printr-o adevărată lovitură de presă. Revista are tiraj mare de la început, invadând piața (contrar altor reviste care așteptau să crească numărul de exemplare în funcție de numărul de cititori), prețul unui exemplar este modic (25 bani) chiar foarte scăzut în raport cu dimensiunile revistei. Abonamentul reprezintă jumătate din costul revistei, cititorii care se abonează beneficiază de avantaje deosebite de toate genurile (inclusiv un sistem de premiere care depășește generos costul unui abonament). Toate acestea pentru că revista nu trăiește din vânzare, ci din reclame. De aceea scopul ei unic va fi difuzarea și nu obținerea unui profit din vânzările propriu-zise. Raportul acesta cu cititorul este nu numai afirmat deschis, ci și speculat²: „Curagiul“ de a scoate o revistă de asemenea proporții provine (și) „din siguranța ce ne-o dă capitalul depus în această întreprindere precum și din siguranța bazei comerciale pe care clădim întreprinderea noastră chemată la o sigură prosperitate“. Astfel că acesta (cititorul) nu are decât de câștigat: pentru ceea ce va primi nu este obligat nici măcar să plătească. Dimpotrivă, redacția este cea care „nu se va da înapoi de la nici un sacrificiu“. Însă pentru patruzeci de mii de cititori nu scrii ca pentru 4000. „O idee cât de înaltă, o invențiune ce-și are rădăcinile în culmile amețitoare ale științei moderne vor fi prezentate cititorului nostru, într-un mod simplu și clar, într-un limbaj popular și interesant, desbrăcat de expresiuni tehnice și de abstracțiuni obositoare“³. „Cititorul cel mai cult“ ca și „adultul care abia știe să citească“ trebuie să găsească puncte de interes în revistă, „să tragă foloase din contactul său cu revista noastră“, „să guste satisfacții de o natură superioară“ „să pătrundă tainele universului“, „să se inițieze în frumusețile splendide ale astronomiei“, „să-și explice ultimele cuceriri ale științei“⁴. E posibil însă ca numărul celor care doresc astfel de lecturi să fie încă prea mic pentru interesele revistei așa că aceasta anunță subiecte noi, care țin de „viața practică de zi cu zi“ Intră în această categorie „medicina și igiena modernă, rețete de bucătărie rațională, cursuri de agricultură,

¹ *Sfârșitul unei etape*, în nr. 12, decembrie 1904, p. 1-2.

² în *O explicație*, în nr. 1, 4 ianuarie 1904, p. 1-2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

*contabilitate menajeră, spălătorie chimică în casă, grădinărie, agricultură, horticultură, broderii pentru dame, croitorie sistematică, limbi vivante, arta de a face economii, cheltuieli de menajiu începând de la 60 de lei lunar, curs de stil epistoler modern universal, gimnastică de câmp și de casă, codul manierelor elegante, rețete practice pentru fabricarea tuturor produselor industriale, moda pentru dame și bărbați cu ilustrații și tipare, romane științifice și de aventuri senzaționale, musica, nuvele, probleme, glume*¹. Și dacă toate acestea n-ar fi de ajuns, nu numai că v-a fi instituită o relație specială cu cititorii, prin respectarea dorințelor acestora dar „*le vom fi întotdeauna cu multă plăcere la dispoziție, în a le efectua orice alte servicii particulare, comisioane și consultații de orice natură*”².

Oricât ar părea de ciudat, aceste obligații sunt în mare parte îndeplinite și tocmai acest lucru provoacă dificultăți în parcurgerea revistei. De la un număr la altul rubricile se înmulțesc vertiginos, în așa fel încât dimensiunile articolelor se reduc și este nevoie urmarea lor de la un număr la altul, până când acestea devin aproape ilizibile. *Ce este radiumul?* articolul principal de la rubrica *Minunile științei*, debutează în numărul 1 din primul an și se termină în anul următor, (reamintim că revista apărea lunar). Și alte rubrici, la început de dimensiunile unei pagini, se tot restrâng pentru a face loc altor rubrici. Din promisiunile pe care le face redacția când anunță apariția unor articole noi, puține sunt ținute, din cauză că un articol de dimensiuni medii se întinde în maniera aceasta fracționată pe numere întregi. Revista oferă abonaților consultații juridice și medicale gratuite (la interniștii, stomatologii și la institutul hidropat al revistei), Poșta redacției, deși se reduce corpul de literatură până aproape de ilizibilitate, invadează jumătate din paginile revistei, astfel încât aceasta își dublează numărul de pagini pentru a-și putea onora obligațiile. La sfârșitul celui de-al doilea an, revista anunță că are 52000 de abonați, 8000 de cititori cu numărul, și că va ajunge cu suplimente până la 150 de pagini. După cum se știe revista nu a apărut decât trei ani.

Urmărind în paralel subiectele revistei și dinamica reclamelor putem înțelege de ce revista se oprește de la sine după trei ani de funcționare, în ciuda unor eforturi laudabile.

În primul rând revista este scrisă poate pentru un public puțin stupid, dar nu de oameni stupizi. Articolele sunt nesemnate sau semnate

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

cu pseudonime (de altfel mai toate referirile la redacție, la colaboratori, la susținerea financiară sunt în mod voit vagi) Dr. Reclam, Scalp., Leonora, P. S., Margareta, Gogu, Cloe, Bacovianu, Hypocratules, Carmen, Adonis, Baroneasa de Staafe, L. Vero, Spiritist adaptate rubricilor: *Baroneasa* susține rubrica de bune maniere, *Spiritist* de ocupă de rubrica de spiritism, *Adonis* de arta frumuseții etc. Când reușim identificarea unui nume rezultatul e surprinzător. Rubrica astronomică e ținută aproape cu siguranță de Victor Anestin, rubrica medicală și cea de sfaturi alimentare sunt ținute, măcar în parte de dr. Adolph (Adolf) Urbeanu.¹ Când o revistă de asemenea dimensiuni își propune să susțină serios atâtea domenii are nevoie de o adevărată industrie redacțională, lucru mai greu de realizat.

Dacă comparăm tematica cu subiectele abordate, am putea să facem o minimă aproximare a publicului: mai toate subiectele revistei, ca și toate suplimentele acesteia vizează un public aproape feminin, cu mai multă sau mai puțină instrucție, dar care știe să citească. Prin subiecte abordate, prin felul cum sunt tratate, pare a fi vizat mai ales publicul cu viață citadină. Un subiect precum nevroza (nevropatiile) nu prea e de găsit în revistele pentru țărani; la lecțiile de menaj relația cu servitoarea face parte din lecție, lecțiile de „agricultură“ sau „grădinărit“ nu sunt adresate cuiva care se ocupă cu aceste îndeletniciri pentru hrana zilnică. Dacă urmărim la ce se face reclamă în paginile revistei ar mai trebui să deducem și că acest public nu este lipsit de minime posibilități materiale. Deși aproape în fiecare număr al revistei apar îndemnuri către „frații intelectuali“ (în special învățătorii, dar și preoții) al satelor de difuzare a revistei printre țărani (cu argumentul că și revista și intelectualii au același scop de culturalizare a țăranilor) pare îndoielnic că populația rurală pauperă ar fi vizată de vreuna din reclame. Se fac reclame de obiecte de lux, unele cu totul „exotice“: stereoscopul american, „vegheșă“ de noapte, telefonul allo (pentru a vorbi din sufragerie în

¹ Adolf Urbeanu, licențiat în farmacie și în medicină (absolvent de două facultăți), medic militar a dus o activitate extrem de prolifică pe tărâmul igienei alimentare, și nu numai. A realizat studii asupra hranei țăranilor, era considerat o voce avizată în studiul pelagiei și în problema alcoolismului. În 1904 realizează revista de igienă alimentară *Sfaturi*; în 1903, la cererea regelui, realizează un raport special pentru acesta privitor la hrana țăranului. În 1915 este profesor de chimie și toxicologie la Institutul de medicină al Armatei, consilier pe probleme de chimie al ministrului justiției (se specializase în toxicologie și otrăvuri), șeful laboratorului de chimie și microbiologie al serviciului sanitar al armatei.

bucătărie), hohnerphonul, organola, pentru mobilier ornamental: mese de birou, etajere, mese de corespondență pentru dame, la servicii speciale: institute de hidroterapie, avocați etc.

Este evident că astfel de constrângeri limitează numărul cititorilor în rândul cărora revista ar fi interesată să se difuzeze. Dacă revista avea într-adevăr un tiraj de 50000 de exemplare (aproximativ) probabil că atinsese un punct maxim de difuzare, dincolo de care îi era foarte greu să mai crească.

În al treilea rând, în raport cu capacitatea publicului de a absorbi revista reclama pe care aceasta și-o face devine sinucigașă. De la început revista a avut și un caracter comercial. După primele numere apare „Muzeul comercial al Revistei“ de la care abonații pot cumpăra alegând din imaginile difuzate în revistă și trimițând banii pe adresa redacției. Abonații mai primesc bonificații pentru a cumpăra de la alte magazine, bonificații pentru alte tipuri de servicii etc. Ceea ce părea să fie o bună tactică promoțională devine însă repede împovărător. Și *Universul*, de exemplu susținea un sistem de bonificare a abonaților dar nu a **tuturor** abonaților, cu excepția, în unii ani în care oferea gratuit una din producțiile proprii tipografiei (un almanah sau o carte) dar premiile oferite de *Progresele științei* tuturor abonaților întrec de câteva ori prețul unui abonament. Dacă, probabil, în schimbul reclamelor, revista avea contracte cu diverse cabinete medicale pentru consultații gratuite, oferirea pentru fiecare abonat, în afară de spațiul poștei redacției a două bonuri de consultații gratuite probabil că risca să paralizeze acestor medici, dacă ar fi fost pusă în aplicare, activitatea medicală. (De câți medici e nevoie pentru a acorda 100000 de consultații?) Premiile prin tragere la sorți au și ele dimensiuni exagerate în raport cu abonamentele. Dacă reluăm paralela cu *Universul*, observăm că acesta oferea un premiu cu totul extraordinar ca valoare, câteva de valori semnificative, dar nu exagerate (două sau trei) și în rest premii simbolice. *Progresele științei* anunță¹ următoarele premii: o pianină (1000 lei) o garnitură de mobilă (500 de lei) o casă de bani (250 lei), un dormitor (1000 de lei), o mașină de cusut (500 de lei) un birou american (150 de lei) etc. în valoare de 4250 de lei. Prețul unui abonament rămânând de 1,5 lei, e nevoie de 2834 de abonamente pentru a acoperi costul premiilor. În plus, în numărul următor² este promis

¹ În numărul 11, din noiembrie, din anul al II-lea,

² În articolul *Cătră iubiții noștri abonați*, în an II, nr. 12, decembrie 1905.

fiecărui abonat următorul sistem de bonificații: un bon de consultații gratuit la doctorii și la avocații revistei, o intrare gratuită la lunetă, la cinematograful, la balonul captiv, la fonograf, la proiectorul electric¹, un bon gratuit la dentiștii revistei, un obiect gratuit din Galeria frumuseților (articole decorative cu prețul între 2,5 lei și 25 lei), un bon de reduceri la magazinul „La Harpa“ și la magazinul N. Mischonozniki, 50% reduceri la tratamentele de băi de hidroterapie din Sanatoriul revistei Progresele științei, reduceri la obiectele care pot fi achiziționate prin Muzeul comercial, intrare gratuită în salonul de lectură din Biblioteca Populară a Revistei Progresul, bonuri la concursurile nr. 1, 2 și 3 ale revistei (și ele cu alte premii). De fapt Biblioteca Populară nu există încă² (este și va rămâne numai în stadiul de proiect), dintre obiectele științifice circulă prin țară numai luneta, cinematograful și fonograful, balonul captiv și proiectorul electric urmând să apară în anul 1906. După cum se vede, revista e incapabilă să-și schimbe tactica altfel decât prin creșterea în avalanșă a tentațiilor fără să sesizeze că probabil și-a atins numărul maxim de abonați. În iulie 1906 revista moare subit și astfel se încheie prima tentativă coerentă de îmbinare a interesului comercial cu popularizarea științifică.

¹ După ce inițiase în București (în decembrie 1904) revista începuse o campanie prin țară de expunere a acestor curiozități, mai întâi gratuit, apoi contra plată pentru cei care nu erau abonați la revistă

² La proiectata bibliotecă urma să se servească și cafea cu lapte (10 bani cana) și cafea turcească (5 centime ceașca)